

Земцова В.В.

КПІ ім. Ігоря Сікорського

НАПРЯМИ ЗНИЖЕННЯ ПРИСУТНОСТІ В ЕКОНОМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ КРАЇНИ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Тіньова економіка — це сукупність легальних за своєю суттю, але навмисно необлікованих або неоподаткованих видів економічної діяльності, а також окремих нелегальних операцій, що приховуються від офіційного контролю [2]. Вона охоплює як «сіру» економіку (недекларовані доходи, заробітна плата «в конвертах»), так і «чорну» (контрабанда, корупційні схеми, нелегальне виробництво).

Оцінити її розмір складно, тому дослідники застосовують кілька підходів. Найпоширеніші методи — МІМІС-модель (аналіз латентних змінних, що відображають приховану економічну активність), монетарний підхід (аналіз попиту на готівку), електричний метод (порівняння споживання електроенергії з офіційним ВВП) і метод статистичних розривів (оцінка різниці між рівнем зайнятості, споживання та офіційними даними виробництва). Кожен із них має власні обмеження, тому точну оцінку можна отримати лише шляхом порівняння результатів різних методик [1].

За даними Міжнародного валютного фонду, середній рівень тіньової економіки у 158 країнах світу в період 1991–2015 років становив близько 31,9% ВВП. Найвищі показники фіксуються у країнах із високим податковим тиском, слабким правовим захистом власності та надмірною зарегульованістю бізнесу [1]. Для порівняння, у більшості країн Європейського Союзу тіньова економіка коливається в межах 10–20% ВВП, тоді як у державах, що розвиваються, цей показник сягає 40–60%. Таким чином, масштаби тіньової економіки безпосередньо залежать від рівня довіри громадян до держави, ефективності податкової системи та прозорості економічного середовища [3,4].

В Україні рівень тіньової економіки традиційно залишається високим порівняно з розвиненими країнами. За офіційними оцінками Міністерства економіки України [2], її обсяг становив близько 30–32% від ВВП, що є нижчим за показники попередніх років. Рекордно низький рівень — 28% ВВП — було зафіксовано у 2019 році, коли відзначалося зростання безготівкових операцій та цифровізації звітності. Інші джерела, зокрема ОЕСР та Світовий банк, оцінюють тіньовий сектор України у межах 25–45% ВВП, залежно від методики підрахунку [3,4].

Під час воєнних дій після 2022 року ситуація стала складнішою: частина бізнесу перейшла в неформальний сектор, щоб вижити в умовах руйнування ланцюгів постачання. Водночас активна цифровізація і спрощення податкових процедур сприяли скороченню обсягів тінізації в окремих галузях [6]. Високий рівень тіньової економіки має деструктивний вплив на національну економіку. По-перше, держава втрачає значну частину податкових надходжень, що обмежує фінансування соціальних програм, освіти, медицини та оборони. За оцінками Світового банку [4], зменшення частки тіньової економіки на 1 відсотковий пункт потенційно підвищує податкові доходи приблизно на 0,12 відсоткового пункту ВВП. По-друге, тінізація створює нерівні умови конкуренції: підприємства, що працюють легально, програють тим, хто ухиляється від сплати податків, що уповільнює інноваційні процеси та стримує інвестиції. По-третє, поширення «зарплат у конвертах» негативно позначається на соціальному захисті працівників — вони втрачають пенсійні та страхові права. Крім того, тіньова економіка сприяє корупції та відтоку капіталу, формуючи замкнене коло недовіри між бізнесом і державою [3].

Боротьба з тіньовою економікою потребує системного підходу, який поєднує технологічні, інституційні та освітні заходи. Одним із найефективніших інструментів є електронна звітність та е-інвойсинг, запроваджені в країнах ЄС, Бразилії та Мексиці [3]. Система електронних рахунків-фактур дозволяє податковим органам у режимі реального часу відстежувати операції, зменшуючи можливості для фіктивного кредиту з ПДВ. Важливим чинником є стимулювання безготівкових розрахунків, адже зростання частки електронних платежів зменшує обіг «чорної готівки» та робить транзакції прозорими [4]. Позитивний ефект дає також впровадження механізму розщепленого платежу (split payment), коли частина коштів автоматично надходить на податковий рахунок — це мінімізує шахрайство з ПДВ [5]. Досвід країн ОЕСР показує, що боротьба з тіньовою економікою буде успішною лише тоді, коли вона

поєднується з цифровізацією, зменшенням корупції та підвищенням фінансової грамотності населення [3]. Аналізуючи різні методики виведення економіки з тіні, ми пропонуємо такі ключові напрями зниження присутності в економічному середовищі країни (табл..)

Напрямок	Ключові заходи
Цифровізація податкової системи та запровадження електронної звітності	• Використання електронних рахунків-фактур (e-інвойсинг) для моніторингу операцій у режимі реального часу. • Зменшення можливостей для фіктивного податкового кредиту з ПДВ. • Автоматизація контролю за податковими зобов'язаннями.
Розвиток безготівкових розрахунків	• Стимулювання використання електронних платежів серед бізнесу та населення. • Зменшення обігу «чорної готівки» та підвищення прозорості фінансових транзакцій.
Запровадження механізму розщепленого платежу (split payment)	• Автоматичне перерахування частини коштів на податковий рахунок. • Мінімізація ризиків шахрайства з ПДВ.
Удосконалення податкового адміністрування та зниження податкового тиску	• Спрощення регуляторних процедур для бізнесу. • Створення умов для добровільної сплати податків через довіру до держави.
Посилення інституційної спроможності органів контролю	• Розвиток аналітичних ризик-орієнтованих систем контролю. • Забезпечення прозорості реєстрів бенефіціарів. • Підвищення ефективності роботи Бюро економічної безпеки України.
Підвищення фінансової грамотності населення та формування культури податкової доброчесності	• Освітні програми з фінансової культури. • Інформаційні кампанії про переваги легальної економічної діяльності.
Боротьба з корупцією та підвищення прозорості державних процесів	• Відкриті дані, цифрові сервіси, електронне урядування. • Підзвітність і публічність використання бюджетних коштів.

- 1. Цифровізація податкової системи та запровадження електронної звітності.**
 - Використання електронних рахунків-фактур (e-інвойсинг) для моніторингу операцій у режимі реального часу.
 - Зменшення можливостей для фіктивного податкового кредиту з ПДВ.
 - Автоматизація контролю за податковими зобов'язаннями.
- 2. Розвиток безготівкових розрахунків.**
 - Стимулювання використання електронних платежів серед бізнесу та населення.
 - Зменшення обігу «чорної готівки» та підвищення прозорості фінансових транзакцій.
- 3. Запровадження механізму розщепленого платежу (split payment).**
 - Автоматичне перерахування частини коштів на податковий рахунок.
 - Мінімізація ризиків шахрайства з ПДВ.
- 4. Удосконалення податкового адміністрування та зниження податкового тиску.**
 - Спрощення регуляторних процедур для бізнесу.
 - Створення умов для добровільної сплати податків через довіру до держави.

5. **Посилення інституційної спроможності органів контролю.**
 - Розвиток **аналітичних ризик-орієнтованих систем** контролю.
 - Забезпечення прозорості реєстрів бенефіціарів.
 - Підвищення ефективності роботи **Бюро економічної безпеки України.**
6. **Підвищення фінансової грамотності населення та формування культури податкової доброчесності.**
 - Освітні програми з фінансової культури.
 - Інформаційні кампанії про переваги легальної економічної діяльності.
7. **Боротьба з корупцією та підвищення прозорості державних процесів.**
 - Відкриті дані, цифрові сервіси, електронне урядування.
 - Підзвітність і публічність використання бюджетних коштів.

Зменшення тіньової економіки, як показують сучасні тенденції, можливе лише за умови поєднання технологічних рішень (цифровізація), інституційних реформ (ефективне адміністрування, довіра до влади) та просвітницьких ініціатив (фінансова грамотність, прозорість).

Україна має всі передумови, щоб, використовуючи успішний досвід ЄС і країн ОЕСР, поступово вивести економіку «з тіні».

Перелік посилань:

1. Medina, L., Schneider, F. (2018). *Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?* IMF Working Paper No. 18/17.
 2. Міністерство економіки України. (2021). *Тіньова економіка: загальні тенденції*. <https://www.me.gov.ua>
 3. OECD. (2022). *Tax Administration 3.0 and e-Invoicing*. Paris: OECD Publishing.
 4. World Bank. (2023). *Combating Informality Through Digital Payments and Tax Reforms*.
 5. CIAT. (2024). *Split Payment Mechanisms in VAT Systems: International Practices*.
 6. OECD. (2025). *Economic Survey: Ukraine*.
 7. EITI Ukraine. (2023). *Transparency in Extractive Industries Report*.
- Reuters. (2025). *Ukraine's Bureau of Economic Security Faces Institutional Challenges in Anti-Shadow Efforts*.